

Nasilje u vezama mladih

Adolescents' Dating Violence

Marina Ajduković¹, Silvija Ručević²

¹Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Studijski centar socijalnog rada

10000 Zagreb, Trg maršala Tita 14/I

²Filozofski fakultet Sveučilišta "J. J. Strossmayer" u Osijeku

Studij psihologije

31000 Osijek, L. Jagera 9

Sažetak U posljednjim desetljećima nasilje u vezama mladih prepoznato je kao važan društveni i javnozdravstveni problem. Nasilje u vezama mladih kreće se u rasponu od verbalnog i psihičkog nasilja do ozbiljnih oblika fizičkog i seksualnog nasilja. U ovom radu prikazana su relevantna međunarodna i hrvatska istraživanja s posebnim osvrtom na rasprostranjenost i čimbenike rizika od činenja i doživljavanja nasilja u vezama mladih. Kritički su prikazani preventivni i intervencijski programi u čijem je žarištu nasilje u vezama mladih. Prikazani su rezultati najnovijeg istraživanja u Hrvatskoj na 1.422 mladića i djevojaka u dobi od 13 do 19 godina. Jedan od ciljeva istraživanja bio je ispitati prevalenciju nasilja i viktimizacije u adolescentskim vezama. Fizičkim nasiljem prijetilo je 7,5% mladića i 11,5% djevojaka, 4% mladića i 8% djevojaka iskazalo je da je bilo fizički nasilno prema partnerima. Istodobno je 4,9% mladića i 6,5% djevojaka doživjelo fizički napad ili batine od partnera/ice. Korelacijska analiza pokazuje da postoji statistički značajna povezanost između prijetnji i činenja fizičkog nasilja i kod mladića ($r = 0,44$) i kod djevojaka ($r = 0,59$).

Ključne riječi: mladi, nasilje u vezi, čimbenici rizika od nasilja, prevencija i intervencija

Summary Over the past decades teen dating has emerged as a significant social and public health problem. Dating violence ranges from emotional and verbal abuse to different forms of psychical and sexual violence. The focus of this article is two fold. The first one is to provide an overview of the relevant international and Croatian research on dating violence, with a special emphasis on its extension and potential risk factors for perpetrators and victims. The second one is to critically review the existing prevention and intervention programs targeting adolescent dating violence. The article presents the data from a recent Croatian study covering 1,422 urban adolescents, 13 to 19 years of age and of both genders. The study revealed that approximately 7.5% males and 11.5% females have threatened to use physical violence, and that 4% males and 8% females have reported to be physically violent in their relations. At the same time, 4.9% males and 6.5% females have reported to be the victims of physical violence in their relationships. The correlation between threats and violence was 0.44 for males and 0.59 for females.

Key words: adolescents, dating violence, risk factors, prevention and interventions

U dokumentu "World report on violence" (1) Svjetska zdravstvena organizacija (SZO) vrlo je jasno upozorila na nasilje kao globalni javnozdravstveni problem. Navedeni dokument bio je i jedan od odgovora SZO na Rezoluciju WHA49.25. UN-a koja je stavila prevenciju nasilja kao prioritetni zdravstveni problem. U njemu je nasilje sustavno prikazano kao globalni javnozdravstveni problem, a posebna je pozornost posvećena nasilju mladih, nasilju nad djecom u obitelji, nasilju u partnerskim odnosima, nasilju nad starijima i seksualnom nasilju. Na žalost nasilje u vezama mladih u ovome važnom dokumentu nije dobilo potrebnu pozornost s obzirom na svoju rasprostranjenost, razvojno značenje i zdravstvene posljedice.

Do 80-ih godina 20. stoljeća u svijetu se posvećivalo vrlo

malo pažnje nasilju u vezama mladih. Istraživanja o nasilju u bliskim odnosima bila su usmjerena uglavnom na nasilje nad djecom i nasilje među odraslim članovima obitelji. No upravo su istraživanja nasilja u partnerskim odnosima pokazala da se ne radi o fenomenu koji pogađa samo odrasle, već da su i mnogi adolescenti izloženi različitim oblicima nasilja u emocionalnoj vezi.

U međunarodnim istraživanjima pokazalo se da iako adolescenti mogu doživjeti sve vrste nasilja u vezi, najčešće se radi o psihičkom nasilju (prijetnje, uvrede, poniženja, okrivljavanje, emocionalne ucjene, zahtijevanje poslušnosti), zatim fizičkom nasilju (pljuske, udarci, odguravanje, ugrizi, lomovi), a najrjeđe o seksualnom nasilju. Također, pokazalo se da je u vezama mladih nasilje često uza-

jamno. Izuzetak je seksualno nasilje u vezi, gdje su djevojke u pravilu žrtve (2).

Pregled istraživanja u posljednjih 15 godina pokazao je da je u životnoj perspektivi doživljavanje seksualnog i psihičkog nasilja u partnerskim vezama upravo najčešće u srednjoj adolescenciji te u ranim 20-ima. Slično tomu i nasilje žena prema partnerima češće je u mlađim dobnim skupinama nego u općoj populaciji.

Adolescencija je razdoblje u kojem uglavnom započinje stvaranje i razvijanje partnerskih odnosa, a tada naučeni obrasci ponašanja mogu se nastaviti i u kasnijim partnerskim vezama. Uz to, nasilje u vezama mladih ozbiljno narušava njihovo i tjelesno i tjelesno zdravlje te je kao takvo važan javnozdravstveni i psihosocijalni problem.

Određenje nasilja u vezama mladih

U literaturi se o nasilju u vezama, odnosno na "spojevima" mladih govori kao "teen dating violence", a definira se kao fizičko, psihičko/emocionalno i seksualno nasilje čiji je cilj zadobivanje moći i održavanje kontrole nad drugom osobom u odnosu mladih. Nasilje u vezama mladih često se definira u kontekstu stabilnijeg emocionalnog odnosa, i to kao "prijetnja ili stvarna upotreba tjelesnog, seksualnog ili verbalnog zlostavljanja od strane jednog člana nevjenčanog para prema drugome, a u kontekstu ljubavne veze" (3). Ipak, sve više autora navodi da taj odnos ne mora biti nužno stabilan, štoviše može biti tek jednokratni izlazak (4, 5). Zajedničko je gotovo svim definicijama nasilja u vezama mladih razlikovanje pojavnih oblika nasilja – psihičkog, fizičkog i seksualnog nasilja.

Psihičko zlostavljanje uključuje vrijeđanje, ponižavanje, kritiziranje, zastrašivanje prekidom veze ili stvaranje osjećaja krivnje kod partnera, namjerno uzrujavanje partnera, verbalne i emocionalne prijetnje, izolaciju od prijatelja i obitelji, nazivanje različitim pogrdnim imenima i govorenje uvredljivih riječi te kontroliranje odijevanja, ponašanja i kretanja (6). Ono uključuje postupke koji ruše samopoštovanje osobe (5). Obuhvaća još i postupke zbog kojih žrtva misli loše o sebi i osjeća se krivom ili misli da je luda. U literaturi se često rabi pojam **emocionalno zlostavljanje** kao sinonim upravo zbog emocionalne boli koju žrtva osjeća zbog takvih ponašanja. Također, pokazalo se da je psihičko nasilje faktor rizika od pojave fizičkog nasilja (3). Udio psihičkog nasilja u vezama srednjoškolaca i studenata je najveći te se procjenjuje da je više od 90% mladih u vezi barem jednom doživjelo neki od oblika psihičkog nasilja (6).

Fizičko zlostavljanje odnosi se na postupke koji uzrokuju fizičku bol i ozljedu, odnosno, različita ponašanja kao što su npr. pljuskanje, grubo guranje, udaranje rukama, nogama i predmetima, bacanje predmeta na partnera/partnericu, čupanje kose i ugrizi (5). Istraživanja *Center for Disease Control* iz 2000. godine (7) pokazala su da je 12% mladih imalo iskustvo s fizičkim nasiljem u vezi, a novija istraživanja iste institucije pokazuju da je približno 10% mladih iskazalo iskustvo fizičkog nasilja u vezi (8).

Seksualno zlostavljanje podrazumijeva neželjena i neugodna ponašanja seksualne prirode (5). Seksualno nasilje je najmanje korišteni oblik zlostavljanja i procjenjuje se da se udio seksualnog zlostavljanja u vezama kreće između 2,7 do 14,8% (3).

Iako ovdje navodimo neke podatke o prevalenciji pojedinih oblika nasilja u vezama mladih, pokazalo se da navedeni postoci jako variraju ovisno o metodologiji istraživanja i definiranju pojedinih pojavnih oblika nasilja. Stoga smo i izabrali prikaz podataka institucije kao što je *Center for Disease Control* koja se sustavno bavi prikupljanjem epidemioloških podataka. Prema istraživanju provedenom u Hrvatskoj, najčešće korišteni oblik nasilnog ponašanja među mladima je, kao i u svijetu, upravo psihičko zlostavljanje (9%-24%), nakon kojeg slijedi verbalna agresija (6%-9%), a potom seksualno i fizičko zlostavljanje (3%) (9).

Psihičko nasilje u vezama mladih

S obzirom na to da je psihičko nasilje najčešći oblik nasilja u vezama mladih te da je prateći aspekt i seksualnog i tjelesnog nasilja, posvetit ćemo mu posebnu pozornost.

Mladi često ne prepoznaju određene postupke kao zlostavljanje, a to se posebno očituje u području psihičkog zlostavljanja. Psihičko zlostavljanje uključuje postupke koje mladi znaju pogrešno interpretirati kao znakove ljubavi te im oni znaju laskati umjesto da ih vrijeđaju. Posebno je važno pitanje ljubomore, koja često ostaje skrivena unutar veza te može imati posljedice koje se teško mogu zaliječiti, a također može biti okidač i za fizičku agresiju.

Psihičko zlostavljanje često je prva razina nasilja u vezama mladih. Ono ruši samopoštovanje, a posebno je razorno jer osoba koju žrtva voli nju podcjenjuje i ponižava kako bi pokazala i održala moć nad njom. Mehanizmi kontrole počinju postupcima koji ne sliče zlostavljanju, ali prerastaju u sve nasilnije ponašanje (10).

Psihičko zlostavljanje temelji se na nezrelim načinima rješavanja sukoba i na nemogućnosti balansiranja između vlastitih potreba i potreba partnera. Ovo je osobito rizično kod mladih s obzirom na to da oni još grade osjećaj za autonomiju i asertivnost u odnosu prema potrebama partnera (11).

Ljubomora je specifični oblik psihičkog zlostavljanja, a često se navodi kao okidač za tjelesnu agresiju. Mladi često ne prepoznaju ljubomoru kao oblik zlostavljanja, već je smatraju izrazom ljubavi. Posljedično, izrazito ljubomorno ponašanje mladih iako može dovesti do vrlo teških oblika nasilja često ostaje skriveno unutar same partnerske veze. Mnogi srednjoškolci i studenti smatraju da je ljubomora glavni uzrok nasilja u vezama mladih. Emocionalno nasilje hrani se ljubomorom i posesivnošću nasilnika. Ljubomora se temelji na nesigurnosti, ali mladi ju često pogrešno tumače kao izraz ljubavi. Nasilnici su ljubomorni zbog toga što su nesigurni i strahuju da neće biti voljeni. Veza počinje kao romantična, ali postaje "zatvor" izolacije i kontrole, a intenzitet nasilja s vremenom raste. Nasilnik otkri-

va da mu ljubomora daje ispriku da kontrolira osobu koju voli time što je drži u strahu i ovisnu o njemu samome (10).

Uzroci i posljedice nasilja u vezama mladih

Pregled međunarodnih istraživanja upozorava na nekoliko skupina faktora rizika za doživljavanje i činjenje nasilnog ponašanja u vezama mladih (4, 12). Valja naglasiti da su čimbenici rizika za doživljavanje i činjenje nasilnog ponašanja isti:

1. *individualni faktori*: nisko samopouzdanje i samopoštovanje, nesigurna ili preokupirana privrženost ljubavnom partneru/partnerici, iskustvo viktimizacije u primarnoj obitelji, potreba za dokazivanjem u vezi pod "svaku cijenu", pretjerana ljubomora, stereotipna uvjerenja o muško-ženskim odnosima, neprepoznavanje određenih ponašanja u vezi kao nasilja, nepoznavanje svojih i tuđih prava u vezi, pozitivan stav o nasilju kao načinu rješavanja nesuglasica te konzumacija alkohola/droge.
2. *interpersonalni faktori*: slabe komunikacijske vještine i teškoće u izražavanju osjećaja te slabe vještine rješavanja sukoba pregovaranjem.
3. *faktori rizika na nivou zajednice/društva*: pozitivan odnos vršnjaka prema nasilju, medijske poruke o prihvatljivosti nasilja u partnerskim odnosima, količina nasilja u društvu i tolerantan odnos društva prema nasilju.

Različite studije navode niz nepovoljnih učinaka izloženosti nasilju u vezama mladih – od povećane zloporabe droga, poremećaja prehrane, rizičnoga seksualnog ponašanja pa do pokušaja suicida (13). Kao posljedice se još navode gubitak samopouzdanja, loša slika o sebi, osjećaj nesretnosti, depresija, povlačenje od prijatelja, gubitak povjerenja u mogućnost dobre veze, zdravstvene teškoće koje mogu biti neposredne (npr. bol zbog udarca) ili posredne (npr. teškoće s probavom, glavobolje i sl.), teškoće s koncentracijom, teškoće sa spavanjem, povećano pijenje alkohola te povećano uzimanje sredstava za smirenje (6).

Djevojke u nasilnim vezama u značajno su većem riziku od ovisnosti i rizičnoga spolnog ponašanja. Srednjoškolke koje su žrtve nasilja u vezama mladih 8-9 puta su rizičnije da pokušaju samoubojstvo, a 4-6 puta rizičnije da će ostati trudne nego njihove vršnjakinje koje nisu u nasilnoj vezi (10).

Pokazalo se da djevojke koje su iskusile nasilje u vezi češće izjavljuju da se osjećaju tužno ili beznadno, odnosno da su razmišljale o pokušaju ili su pokušale samoubojstvo, a također su rizičnije za to da se umiješaju u sukobe ili da nose oružje sa sobom. Mladići koji su doživjeli nasilje u vezi imaju veći rizik od upuštanja u tučnjave, a kao i djevojke skloniji su iskazivati da se osjećaju tužnima, beznadnima te su rizičniji za ovisnosti i anksioznosti, depresije i post-traumatski stresni poremećaj (7).

Uz to što se radi o nasilju kao takvom, nasilje u vezama mladih je problem jer je povezano s drugim rizičnim ponašanjima mladih (tučnjave, opijanje, preuranjena seksual-

na aktivnost, pokušaji suicida). Kod djevojaka su prisutni i neki specifični dugoročni nepovoljni ishodi kao što su npr. kronične boli, gastrointestinalni problemi, depresija, post-traumatski stresni poremećaj te neželjena i rizična trudnoća. Također se pokazalo da su prediktori seksualnog nasilja nad djevojkama depresija i iskustvo vršnjakinja s nasiljem u vezi. Kod mladića su prediktori fizičkog nasilja ranija viktimizacija, iskustva vršnjaka s nasiljem, nisko samopouzdanje te zloporaba alkohola. I kod mladića i kod djevojaka povijest nasilja u ranijim vezama je značajan prediktor aktualne izloženosti nasilju (12).

Navedena istraživanja nedvojbeno pokazuju da je nasilje u vezama značajan faktor rizika za mentalno i tjelesno zdravlje te socijalno funkcioniranje mladih. Stoga i treba biti prepoznato kao važan javnozdravstveni problem.

Dosadašnja istraživanja nasilja u vezama mladih u Hrvatskoj

Prvo istraživanje o nasilju u ljubavnim vezama mladića i djevojaka u Hrvatskoj provela je 1990. godine Nina Pečnik (14). Primijenila je poznatu *Skalu taktika rješavanja sukoba* na uzorku od 275 studenata. Rezultati su pokazali veliku sklonost studenata korištenju verbalnog agresivnog ponašanja u vezi. Oko trećine ispitanika izvijestilo je o postojanju fizičkog nasilja u konfliktnim situacijama u partnerskom odnosu, pri čemu su mladići češće od djevojaka koristili nasilna ponašanja kao način rješavanja sukoba. Nina Pečnik naglasila je potrebu prevencije obiteljskog nasilja, i to već u fazi partnerskih veza, te na potrebu interdisciplinarnog pristupa rješavanju nasilja u vezama mladih.

Proteklo je više od 10 godina do sljedećih istraživanja u ovom području. Udruga CESI je 2004. godine provela prvo opsežnije istraživanje nasilja u adolescentskim vezama (15), a 2007. godine sljedeće istraživanje. Iako se radi o vrlo važnim istraživanjima s obzirom na to da su dostupna na mrežnim stranicama udruge, ovdje ćemo navesti samo najvažnije rezultate.

U istraživanju provedenom 2004. godine u srednjim školama sudjelovalo je 612 mladih: 41% mladića i 59% djevojaka u dobi od 16 do 19 godina. Istraživanjem su prikupljene važne spoznaje o rodnom stereotipima koji su, kao što je prethodno navedeno, značajan prediktor nasilja u vezama mladih. Vezano uz stereotipe o rodnom ulogama izdvajamo one koji znače rizik od nasilja u vezi:

- 21% mladića i 3% djevojaka izjavljuje da se od djevojke očekuje da pristane na seks s dečkom koji je potrošio poprilično novca tijekom zajedničkog izlaska
- 28% mladića i 8% djevojaka vjeruje da žene kada kažu NE, misle DA
- 51% mladića i 31% djevojaka smatra da žena treba paziti da ne izaziva muškarca.

Što se tiče nasilja u vezama izdvajamo sljedeće nalaze:

- 60% mladih ljudi izjavljuje da su doživjeli neki oblik nasilja u vezi

- 43% mladih izjavljuje da su koristili neki oblik nasilnog ponašanja u vezi
- 87% djevojaka i 57% mladića smatra da je nasilje u vezama ozbiljan problem
- 48% mladih doživjelo je da se njihov dečko/djevojka ponaša ljubomorno i posesivno
- 15% mladića i 4% djevojaka smatra da je prihvatljivo da dečko udari djevojku ako ga je ona prevarila
- 26% mladića i 13% djevojaka ne smatra pljuskanje nasilnim ponašanjem
- 23% mladića i 7% djevojaka smatra da je za neke osobe dobro da ih partner/partnerica katkad udari
- 25% mladića i 12% djevojaka ne smatra prisiljavanje na seksualne odnose nasilnim ponašanjem
- 6% mladića izjavljuje da prisiljava svoju partnericu na seksualni odnos.

Ovi podaci potvrđuju spoznaje iz međunarodnih istraživanja koja upućuju na psihičko nasilje kao najrašireniji oblik nasilja. No također upozoravaju na tolerantan stav prema tjelesnom nasilju. Ako se prisjetimo važnosti stavova za predviđanje ponašanja, možemo opravdano pretpostaviti da su mladi koji imaju pozitivan stav prema fizičkom nasilju pod većim rizikom da postanu i počinitelji i žrtve nasilja u vezi.

Slijedi istraživanje 2007. godine pod nazivom "Istraživanje rodno uvjetovanog nasilja u adolescentskim vezama – Nasilje ne prolazi samo" (9). U istraživanju je sudjelovalo 1.014 učenica i učenika trećih i četvrtih razreda iz 42 srednje škole u Republici Hrvatskoj. Pokazalo se da se približno 1/3 mladih druži s vršnjačkom grupom u kojoj se nalaze i osobe u nasilnoj vezi, a svaka peta mlada osoba izjavila je da osobno poznaje neku/nekoga u nasilnoj vezi. Više od 2/3 mladih doživjelo je da se osoba s kojom su u vezi prema njima nasilno ponašala, a nešto manje od polovice izjavilo je da se u vezi barem jednom agresivno ponašalo prema partneru/partnerici. U skladu s prethodnim istraživanjima učestalost nasilja u adolescentskim vezama varira u odnosu na vrstu nasilnog ponašanja. Najčešća su nasilna ponašanja kojima se nastoji dominirati i kontrolirati osoba u vezi (npr. izrazita ljubomora, posesivnost, kontrola, optuživanje i emocionalne ucjene), dok su seksualno nasilje i fizička agresija rjeđi. Također se pokazalo da je više od polovice ispitanika/ica iskusilo izrazito ljubomorno ponašanje partnera/ice, ali da takve oblike ponašanja mladi u velikoj mjeri ne prepoznaju kao nasilje. Neki mladi ne prepoznaju ni oblike seksualnog i fizičkog nasilja. To znači opasnost da će i dalje tolerirati rizične, nasilne veze to više što ih velik broj smatra da je ljubomorno ponašanje način pokazivanja ljubavi.

U istraživanju su identificirani i faktori rizika povezani sa sklonošću nasilnom ponašanju, ali i sa sklonošću viktimizaciji u rodnoj perspektivi. Djevojke su sklonije doživljavati i činiti emocionalne/psihološke oblike zlostavljanja, a mladići više koriste oblike seksualnog zlostavljanja, više zastupaju tradicionalne i seksističke stavove o rodnom ulo-

gama, stavove koji opravdavaju upotrebu nasilja u određenim situacijama te su skloniji ne prepoznavati određena ponašanja kao zlostavljanje. Za polovicu mladih ispitanika nasilje u vezi bilo je uzajamno.

Dodatno zabrinjava da zbog *straha, srama, neosvijestjenosti, nepovjerenja i nedostatka relevantnih informacija i resursa* mladi problem nasilja u vezi uglavnom nastoje riješiti sami te se najčešće ne odlučuju prijaviti nasilje nekoj odrasloj osobi, niti potražiti pomoć i savjet izvan grupe bliskih prijatelja.

Istraživanje fizičkog nasilja u vezama mladih u Hrvatskoj

Podaci koji su prvi put prikazani u ovom članku dio su opsežnijeg istraživanja delinkventnog i rizičnog ponašanja mladih i njihovih korelata (16). Ovdje prikazani podaci odnose se na nasilno ponašanje mladih u značajnim bliskim odnosima.

Ispitivanje je provedeno u Osijeku i Zagrebu 2007. godine na uzorku od 1.422 učenika (866 ženskog i 556 muškog spola). U Osijeku je sudjelovalo 707, a u Zagrebu 715 učenika. Sudionici su bili polaznici 7. i 8. razreda osnovne škole te 1. do 4. razreda srednje škole (gimnazije i strukovne škole). Raspon dobi sudionika bio je od 13 do 19 godina. Prosječna dob mladića ($M = 16,01$; $SD = 1,54$) i djevojaka ($M = 16,11$; $SD = 1,46$) gotovo je identična ($t(1413) = -1,24$; $p > 0,05$).

Pokazalo se da je 7,5% mladića i 11,5% djevojaka prijetilo fizičkim nasiljem partneru, 4% mladića bilo je fizički nasilno prema svojim partnericama, dok je kod djevojaka 8% njih izvijestilo o fizičkom nasilju prema svojim partnerima. Istodobno je 4,9% mladića i 6,5% djevojaka doživjelo fizički napad ili batine od partnera/ice.

Rezultati korelacijske analize pokazuju da postoji statistički značajna povezanost između prijetnji i činjenja fizičkog nasilja i kod mladića ($r = 0,44$) i kod djevojaka ($r = 0,59$). No postoji povezanost i s ostalim oblicima nasilnog ponašanja. Tako je kod mladića fizičko nasilje prema djevojci bilo statistički značajno povezano s prijetnjama nasiljem članovima primarne obitelji ($r = 0,53$) i razbijanjem stvari po kući ($r = 0,51$). Kod djevojaka iskazano nasilje prema mladiću također je bilo statistički značajno povezano s prijetnjama nasiljem članovima primarne obitelji ($r = 0,43$) i razbijanjem stvari po kući ($r = 0,31$).

Korelacijska analiza koja je uključivala niz demografskih varijabla kao što su spol, dob, materijalne prilike obitelji, ponavljanje razreda, uspjeh na kraju prethodnog razreda, radni status majke i oca te je li obitelj jednoroditeljska ili nije, utvrdila je značajne korelacije samo za poduzorak djevojaka. Pokazala je da su kod djevojaka prijetnje nasiljem u značajnoj, ali niskoj pozitivnoj korelaciji s ponavljanjem razreda ($r = 0,13$), a uspjeh na kraju prethodnog razreda u negativnoj korelaciji ($r = -0,16$). Uspjeh na kraju prethodnog razreda bio je i u negativnoj korelaciji ($r = -0,15$) sa samoiskazom činjenja fizičkog nasilja. Kod mladića nisu utvr-

dene značajne korelacije između navedenih varijabla.

U ovom istraživanju također se provjerila povezanost ovih dvaju aspekata nasilja s različitim dimenzijama privrženosti i iskustvom ranog razdvajanja kod oba spola (tablica 1). Prikazani su samo aspekti privrženosti kod kojih su nađene značajne korelacije.

Tablica 1. Korelacije prijetnji nasiljem i činjenjem fizičkog nasilja u partnerskoj vezi s različitim dimenzijama privrženosti roditeljima i iskustvom ranog razdvajanja od roditelja

MLADIĆI I DJEVOJKE	Prijetio/la partneru	Fizičko nasilje
Rana razdvajanja od majke	0,09*	n.s.z.
Majka - emocionalna toplina	-0,11**	-0,11**
Majka - obezvrjeđivanje i nepoštovanje	-0,09*	n.s.z.
Otac - emocionalna toplina	-0,16**	-0,15**
Otac - odbacivanje i zanemarivanje	-0,11**	-0,13**
Majka - privrženost ukupno	-0,11**	n.s.z.
Otac - privrženost ukupno	-0,13**	-0,16**

Legenda: n.s.z. = nije statistički značajno; * $p < .05$; ** $p < .01$

Zasebne analize za mladiće i djevojke pokazale su zanimljive razlike. Kod mladića se pokazalo da je fizičko nasilje prema partnerici negativno povezano samo s emocionalnom toplinom u odnosu s ocem ($r = -0,16$) i ukupnom privrženosti ocu ($r = -0,23$). Rezultati za djevojke prikazani su na tablici 2.

Tablica 2. Korelacije prijetnji nasiljem i činjenjem fizičkog nasilja u partnerskoj vezi s različitim dimenzijama privrženosti roditeljima i iskustvom ranog razdvajanja od roditelja na uzorku djevojaka

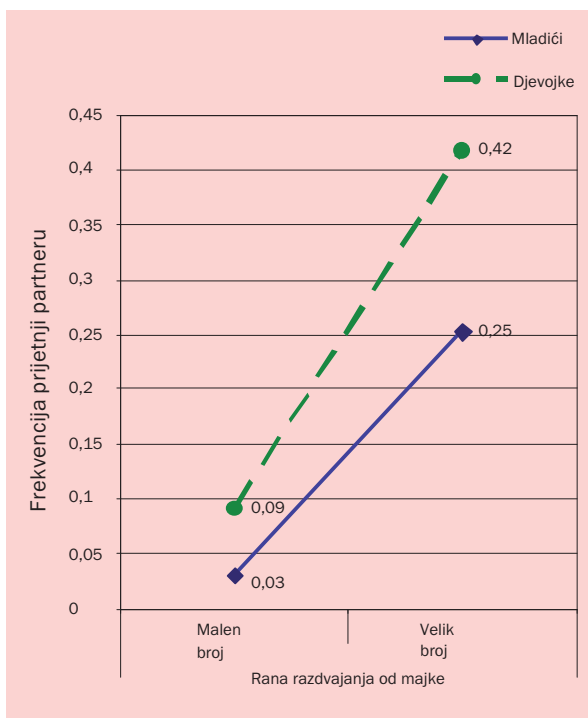
DJEVOJKE	Prijetila partneru	Fizičko nasilje
Rana razdvajanja od majke	0,18**	n.s.z.
Rana razdvajanja od oca	0,15**	n.s.z.
Majka - emocionalna toplina	-0,16**	-0,15**
Majka - odbacivanje i zanemarivanje	-0,11*	-0,11*
Majka - obezvrjeđivanje i nepoštovanje	-0,10*	n.s.z.
Otac - emocionalna toplina	-0,20**	-0,14**
Otac - odbacivanje i zanemarivanje	-0,13**	-0,15**
Majka - privrženost ukupno	-0,13**	-0,13**

Legenda: n.s.z. = nije statistički značajno; * $p < .05$; ** $p < .01$

Na kraju su provedene hijerarhijske regresijske analize na cijelom uzorku s tim da su provjeravani interakcijski efekti spola. Za pitanje "Prijetio/la svojoj djevojci/mladiću da ćeš ju/ga udariti/ozlijediti" značajni prediktori su:

- Uspjeh na kraju prethodnog razreda, $\beta = -.13$, $p < .05$
- Interakcija ranog razdvajanja od majke i spola (slika 1), $\beta = .19$, $p < .05$

Interakcija pokazuje da učestalost prijetnji fizičkim nasiljem s povećanjem broja (ili iskustava) ranih razdvajanja od majke više raste kod djevojaka nego mladića.

Slika 1. Učestalost prijetnji fizičkim nasiljem u partnerskoj vezi u funkciji broja ranih razdvajanja od majke kod mladića i djevojaka.

Značajni prediktori pozitivnog odgovora na pitanje "Bio/la fizički nasilan/na prema svojoj djevojci/mladiću" jesu:

- Spol, $\beta = .13$, $p < .05$ (djevojke iskazuju češće)
- Uspjeh na kraju prethodnog razreda, $\beta = -.10$, $p < .05$
- Ukupna privrženost ocu, $\beta = -.20$, $p < .001$

Općenito, uspjeh na kraju prethodnog razreda značajan je prediktor i jednog i drugog ponašanja. Rana razdvajanja od majke prediktor su prijetnji, dok su slabija privrženost ocu (ukupno) i privrženost majci (emocionalna toplina) prediktori fizičkog nasilja. Ovi nalazi upućuju na dvije značajne spoznaje. Prva se odnosi na to da je etiologija nasilničkog ponašanja djevojaka u odnosu na mladiće po svemu sudeći specifična. Druga upućuje na značenje teorije privrženosti u ranom razvoju djece, pri čemu liječnici, posebice pedijatri imaju vrlo važnu ulogu (17).

Ova istraživanja upućuju i na još jedan važni podatak, a to je reciprocitet činjenja nasilja u vezi mladića i djevojaka. Djevojke su iskazivale da čine više fizičkog nasilja od mladića. Drugi se odnosi na specifične čimbenike vezane uz iskustva u primarnoj obitelji i školski neuspjeh kod djevo-

jaka koje iskazuju da prijetu i/ili čine tjelesno nasilje u vezi.

Kao što je već uvedeno navedeno, istraživanja pokazuju da je nasilje koje čine žene češće u mlađim dobnim skupinama. Pogledajmo malo detaljnije istraživanja koja govore tomu u prilog. U istraživanju provedenom na Novom Zelandu intervjuiran je velik reprezentativni uzorak mladića i djevojaka (prosječne dobi 21 godina) o iskustvima nasilja u partnerskim odnosima. Rezultati su pokazali da je 21,8% mladića manifestiralo jedan od oblika fizičkog nasilja prema partnerici, dok je kod djevojaka to učinilo njih 37,2% (18).

Metaanaliza istraživanja u ovom području (2) pokazala je da žene češće manifestiraju fizičko nasilje prema partneru ($d = -.05$) od muškaraca. No oblici fizičkog nasilja žena uglavnom su manjeg intenziteta i lakših posljedica. Muškarci češće manifestiraju teže oblike nasilnog ponašanja, npr. davljenje, te češće nanose teže ozljede ($d = .15$) od žena. Analiza je pokazala spolne razlike u smjeru većeg broja žena počiniteljica u mlađim (studentskim) uzorcima nego u uzorcima iz opće populacije.

Posljedično, fokus istraživača se premješta s *bioloških faktora* koji uzrokuju različito ponašanje žena i muškaraca na *situacijska obilježja* bliskih odnosa zbog kojih se muškarci i žene ponašaju slično (19).

Značenje edukativno-preventivnog djelovanja

Nasilje u vezama mladih znači ozbiljan rizik zdravlju i razvoju mladih. Polazeći od iskustva s nasiljem u vezi i ostalih negativnih ishoda ove pojave za mladiće i djevojke, važno je spriječiti ovo ponašanje prije negoli se dogodi. Polazeći od toga, u svijetu postoji sve više kvalitetnih programa namijenjenih prevenciji ove pojave. Prvi školski programi prevencije nasilja u vezama mladih pojavili su se sredinom 80-ih godina u Sjedinjenim Američkim Državama i Kanadi paralelno s prvim sustavnim istraživanjima nasilja u vezama mladih.

Jedan od najpoznatijih programa razvijen je u Sjevernoj Americi pod nazivom "Safe Dates" (20). Detaljni podaci o programu mogu se naći na www.hazelden.org/safedates. Radi se o složenom i znanstveno evaluiranom programu čiji je cilj pomoći mladim ljudima da prepoznaju razliku između zdravog, potpornog i brižnog odnosa, nasuprot onomu koji kontrolira, manipulativan je i zlostavljački. Cilj programa je potaknuti mlade da razmisle o sljedećim pitanjima: Kako žele da se prema njima odnosi u vezi? Kako oni žele da se odnose prema svom mladiću/djevojci? Kako izgleda nasilni odnos? Zbog čega dolazi do nasilja u vezi – što su uzroci, a što posljedice nasilja? Što učiniti ako si u nasilnoj vezi? Kako reći drugima da si u nasilnoj vezi? Kako se nositi s ljubomorom i ljutnjom? Kako pomoći prijateljima koji su u nasilnoj vezi? Program nudi devet radionica koje se mogu realizirati u najmanje četiri susreta. Sastavni dio programa je evaluacijski instrumentarij. Program je u skladu s nacionalnim obrazovnim standardima u području zdravlja i životnih vještina koji jasno definiraju očekivane ishode edukacije u području zdravstvenog ponašanja i život-

nih vještina učenika neovisno o specifičnom sadržaju (21).

Program se pokazao djelotvornim i za mladiće i za djevojke, i za počinitelje i za žrtve. Također se pokazao uspješnim i kao preventivni i kao intervencijski program. Uključuje sadržaje (prikaze slučajeva i druge aktivnosti u čijoj su izradi sudjelovali sami mladi) koji su relevantni i za mlade koji još nisu počeli izlaziti i za one koji već imaju iskustva s vezama. Četverogodišnja evaluacija pokazala je da mladi koji su sudjelovali u programu iskazuju manje fizičkog i seksualnog nasilja u odnosu na komparabilnu grupu, međutim, program se pokazao manje djelotvornim u smanjivanju psihičkog nasilja (22).

Programom "Safe Dates" bio je inspiriran i nizozemski program prevencije nasilja u vezama mladih "Stay in Love" (www.stayinlove.nl). Cilj je programa poticanje zdravih, uspješnih i ugodnih veza edukacijom usmjerenom na promjene stavova i ponašanja. Načela programa su da su za promjenu potrebna minimalno četiri vremenski raspoređena radionička susreta, ponavljanje poruka i informacija, modeliranje opažanjem i vježbanje poželjnog ponašanja te uključivanje "značajnih odraslih" (nastavnika, roditelja, uzora iz javnog života). Program se koristi različitim komunikacijskim kanalima – posterima, letcima, "testnim vezama", radionicama, web-stranicama u čijoj izradi sudjeluju sami mladi.

Posebno važan doprinos konceptualizaciji preventivnih aktivnosti u ovom području dao je *Centers for Disease Control and Prevention* (Sjedinjene Američke Države) koji je s ciljem razvijanja što djelotvornije strategije prevencije nasilja u vezama mladih proveo niz fokusnih grupa s mladima različite dobi (12). Temeljem svojih istraživačkih nalaza i iskustava dobre prakse navode da preventivni programi i strategije trebaju početi od toga da su mladi dio strategije rješavanja problema, a ne samo problem koji trebaju "popraviti" odrasli. Također naglašavaju da preventivni programi trebaju voditi računa o dobi, spolu i socijalnom kontekstu mladih kojima su namijenjeni. Tako u razdoblju ranije adolescencije (ekvivalent viših razreda osnovne škole u nas) programi trebaju biti usmjereni vještinama rješavanja sukoba nenasilnim načinima i razvoju djelotvornih komunikacijskih vještina, dok bi se u razdoblju srednje i kasnije adolescencije trebali specifično usmjeriti na nasilje u vezama mladih. Pokazalo se da je fizičko nasilje često posljedica eskalacije verbalnih sukoba. Polazeći od toga, naglašavaju da prevencija psihički nasilnog ponašanja kao što je vrijeđanje, širenje glasina, ponižavanje i slično može spriječiti ozbiljnije sukobe.

Kao važnu temu identificirali su i ulogu vršnjaka promatrača te znanja i vještine koje su mladima potrebne kako bi prepoznali i reagirali na nasilje u vezama svojih prijatelja. Značenje vršnjaka je u ovom području izrazito veliko s obzirom na to da su u ovom, kao i mnogim ranijim istraživanjima, sami mladi rekli da su im najbolji izvori potpore i informacija prijatelji te braća i sestre. Također se pokazalo da valja razviti poruke koje su djelotvorne za prevenciju nasilja kod djevojaka, a koje su također djelotvorne i kod mladića. Pokazalo se da djevojke mogu više profitirati od tema vezanih uz samopoštovanje i rodna očekivanja od djevoja-

ka u vezi. Istodobno, mladići mogu više profitirati od aktivnosti koje su usmjerene na razvoj i pokazivanje suosjećanja, veću osjetljivost za druge i nošenje s normama muške vršnjačke skupine. To je važno s obzirom na to da su mladići često izloženi zadirkivanju ili izrugivanju vršnjaka ako su pažljivi prema djevojci. Naravno, ova osjetljivost za rodno specifične sadržaje ne znači da mladići i djevojke trebaju odvojeno prolaziti kroz ovakve programe (23).

Preventivni programi u Hrvatskoj

U odlomku koji slijedi izdvojiti ćemo najvažnije aktivnosti koje su se odvijale ili se odvijaju u području prevencije nasilja u vezama mladih u Hrvatskoj. Navedeni programi imaju kao krajnji ishod veću sigurnost, bolje mentalno i fizičko zdravlje mladih te predstavljaju ulaganje u njihove kvalitetne veze kasnije u životu. Uz to, pomažu potencijalnim mladim nasilnicima da ne dođu u sukob sa zakonom. Naime, u Republici Hrvatskoj svaki oblik nasilja je kažnjiv, bez obzira na to govorimo li o psihičkom, fizičkom ili seksualnom nasilju, a sukladno težini i vrsti djela ova su ponašanja odgovarajućim kaznama regulirana prekršajnim ili kaznenim zakonodavstvom.

Kao i u istraživačkom radu tako i u području edukativno-preventivnog rada u području nasilja u vezama mladih prednjači udruga CESI koja je 2004. godine započela s projektom "Pravo na život bez nasilja – prevencija nasilja u adolescentskim vezama". Program namijenjen srednjoškolkama i srednjoškolcima detaljno je opisan u priručniku S. Cesar i sur. "Bolje spriječiti nego liječiti. Prevencija nasilja u adolescentskim vezama" (24). Program u trajanju od 11 školskih sati usmjeren je na stjecanje znanja, potvrdu pozitivnih vrijednosti i stjecanje vještina razvijanja i održavanja kvalitetne veze. Program se realizira u pet tematskih cjelina: (1) Ljubav i veze, (2) Rod i spol, (3) Moć i nasilje u vezama, (4) Vještine potrebne za uspostavljanje i održavanje kvalitetne veze i (5) Ljudska prava – pravo na život bez nasilja. U okviru ovog projekta tiskana je i brošura N. Bijelić "Tamna strana ljubavi: Priča o Tanji i Marku" (25). CESI je organizirao niz edukativnih seminara i za stručnjake koji rade s mladima i za same mlade. Više informacija o tim aktivnostima, kao i odgovarajući edukativni materijali mogu se naći na njihovoj mrežnoj stranici www.cesi.hr. Edukativni materijali CESI-ja sadržajno su vrlo kvalitetni te za mlade korisnike privlačno i kreativno oblikovani.

Učinke inicijativa CESI-ja na području Hrvatske ilustrira evaluacija primjene njihova programa prevencije nasilja u vezama mladih provedenog u Slavonskom Brodu 2007. i 2008. godine (26). Mjesec dana prije i šest mjeseci nakon programa provedena je odgovarajuća anketa u kojoj su mladi iskazali zadovoljstvo sudjelovanjem u radionicama. U programu je sudjelovalo 192-je učenika završnog razreda srednje Ekonomsko-birotehničke škole u Slavonskom Brodu. Rezultati ankete su pokazali da je više od 2/3 ovih mladih u svojim vezama doživjelo nasilno ponašanje partnera/partnerice, a više od 30% mladića i djevojaka iskazalo je da se i sami katkad ponašaju nasilno u vezi. Kao i u ranijim istraživanjima, najčešće su iskazivali o različitim

oblicima psihičkog nasilja (izrazita ljubomora i kontroliranje, ucjene, vrijeđanje i sl.), dok su iskustva seksualnog i fizičkog nasilja bila manje prisutna. Mladi su izjavili da su im radionice bile vrlo korisne (njih 95%). Njih 90% je iskazalo da su ih radionice potakle na razmišljanje o svojim postupcima i postupcima partnera ili prijatelja. Pokazalo se da je program pridonio promjeni stavova mladih u smjeru manje tolerancije na nasilje u vezama i boljeg prepoznavanja pojedinih ponašanja kao nasilja. Promjene su bile uočljivije kod djevojaka nego kod mladića. Adolescenti su pokazali puno veću osjetljivost na različite oblike psihičkog nasilja, a za neke oblike fizičkog i seksualnog nasilja došlo se do nulte tolerancije (npr. nagovaranje na spolni odnos ili pristanak na spolni odnos pod prijetnjom prekida veze). Program je bio manje djelotvoran u promjeni tradicionalnih stereotipa o muško-ženskim ulogama koji mogu biti jedan od značajnih važnih čimbenika nasilja u vezi.

Godine 2009. izdana je opsežna brošura "Je li moguće da je to ljubav? Priručnik o nasilju u vezama mladih" autorica: Gordane Buljan Flander, Marije Bačan, Kristine Škovrlj i Nikoline Škrlec (27). Uz opise uzroka i posljedica nasilja u vezama mladih, u ovom su tekstu pružene i vrlo korisne informacije namijenjene značajnim odraslima (roditeljima, nastavnicima, liječnicima) i prijateljima, odnosno, vršnjacima što mogu učiniti kako bi pomogli mladoj osobi za koju sumnjaju da je izložena nasilju.

Krajem 2009. godine u Zagrebu je održana vrlo zanimljiva konferencija "Mladići i nasilje: putovi za promjene". Tijekom konferencije prikazan je projekt "Inicijativa mladića" (*The Young Men Initiative* – YMI) koju provode CARE International i devet međunarodnih i lokalnih partnerskih organizacija. Program uključuje program radionica za mladiće s temama koje uključuju rodnu ravnopravnost, seksualno i reproduktivno zdravlje, emocionalnu stabilnost i nasilje, tj. nenasilno rješavanje sukoba. Uz ovaj edukativni program razvijena je društvena kampanja pod nazivom "Budi muško". Porukama "Budi muško – zaljubi se, budi muško – ne budi nasilan" mladi promoviraju zdrave životne stilove, a u rad klubova aktivno su uključeni i mladići i djevojke.

Društvo za psihološku pomoć (DPP) započelo je 2009. godine projekt prevencije nasilja u mladenačkim vezama¹. Cilj je projekta pridonijeti suzbijanju nasilja u mladenačkim vezama podizanjem svijesti o oblicima nasilja i načinima njegova sprječavanja i prekidanja. Projektom se razvija samoodrživi i financijski nezahtjevan sustav suzbijanja nasilja u mladenačkim vezama za učenike trećih razreda srednjih škola u Hrvatskoj. Program se odvija u četiri radionice čiji je cilj:

1. Razjasniti uvjerenja o dobroj i sigurnoj vezi.
2. Povećati poznavanje svojih prava u vezi.
3. Podići razinu prepoznavanja nasilja u mladenačkim vezama.

1. Projekt se provodi u suradnji s Movisie iz Utrechta i uz novčanu potporu MATRA programa Ministarstva vanjskih poslova Nizozemske i Grada Zagreba. Projekt se provodi u suradnji s Agencijom za odgoj i obrazovanje, a usklađen je s Nacionalnom strategijom protiv nasilja u obitelji Vlade RH za razdoblje 2008.-2010. godine (Narodne novine 126/07).

4. Unaprijediti prepoznavanje osobne izloženosti i svojeg nasilnog ponašanja u vezi.
5. Preispitati spremnost na sprječavanje i prekidanje nasilnih obrazaca u vezi.
6. Povećati spremnost na traženje i pružanje pomoći u slučaju nasilja u vezi.

U izradi radionica aktivno je sudjelovalo 57 stručnih suradnika iz srednjih škola iz svih županija na području Hrvatske, koji su zajedno sa stručnjacima iz Nizozemske i Društva za psihološku pomoć izradili radne verzije radionica. Pilot-provjera ovih četiriju radionica u više od 50 srednjih škola omogućit će prilagodbu sadržaja i načina rada u radionicama tako da budu primjerene dobi i interesima učenika, zanimljive i motivirajuće. Radionice će zatim biti spremne za primjenu u svim srednjim školama Republike Hrvatske.

Paralelno s razvojem programa radionica razvijen je *curriculum* izbornog kolegija o nasilju u bliskim vezama koji će se ponuditi studentima pomagačkih struka (psihologija, socijalna pedagogija, socijalni rad, učiteljski studij) od

školske godine 2010/11. Dio obaveza svakog studenta bit će provesti radionice u dva razredna odjela trećih razreda srednjih škola. Uz očekivano odobrenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa za ulazak studenata u srednje škole, uspostavio bi se samoodrživi sustav prevencije nasilja u mladenačkim vezama za učenike trećih razreda srednjih škola u Hrvatskoj, s godišnjim obuhvatom od oko 400 razrednih odjela svake godine (oko 6.000 učenika).

Zaključak

Mladi sami ne mogu biti odgovorni za prevenciju nasilja u svojim vezama. Značajni odrasli, škole, sustav javnog zdravstva, mediji i drugi važni akteri zajednice trebaju pridonijeti dobrobiti i sigurnosti mladih odgovarajućim edukativnim programima, prikladnim modelima zdravog ponašanja u vezi i jasnim izazovom društvenim normama koje pridonose nasilju. Rasprostranjenost i posljedice nasilja u vezama mladih zahtijevaju kreativna i složena rješenja koja uključuju sve članove zajednice – mlade, roditelje, prijatelje, nastavnike, liječnike i druge donositelje odluka.

Literatura

1. KRUG EG, DAHLBERG TT, MERCY JA, ZWI AB, LOZANO R. World Report on Violence and Health. Geneva: World Health Organization; 2002.
2. ARCHER J. Sex differences in physically aggressive acts between heterosexual partners: A meta analytic review. *Aggress Violent Behav*, 2002;7: 313-51.
3. BELL KM, CORNELIUS TL, SHOREY RC. A critical review of theoretical frameworks for dating violence: Comparing the dating and marital fields. *Aggress Violent Behav*, 2008;13:185-94.
4. O'KEEFE M. Teen Dating Violence: A Review of Risk Factors and Prevention Efforts. National Electronic Network on Violence Against Women, 2005. Dostupno na: www.vawnet.org/DomesticViolence/Research/VAWnetDocs/AR_TeenDatingViolence.pdf
5. EHLERT C. Adolescent Dating Violence: A Review of Literature on Development, Prevalence, Perceptions, Help-Seeking and Prevention Programs. Menomonie: The University of Wisconsin-Stout; 2007.
6. BELL KJ. Intimate Partner Violence on Campus: A Test of Social Learning Theory. Indiana: University of Pennsylvania, 2008.
7. Centres for Disease Control and Prevention. Youth Risk behaviour surveillance – United States 1999. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*. 2000;49(SS05):1-96.
8. Centres for Disease Control and Prevention. Youth Risk behaviour surveillance – United States, 2005: Surveillance summaries. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep*. 2006;55(SS05):1-108.
9. HODŽIĆ A. Nasilje ne prolazi samo od sebe. Izvještaj o istraživanju rodno uvjetovanog nasilja u adolescentskim vezama u Republici Hrvatskoj. Zagreb: CESI; 2007.
10. DERUSHA TL. A comprehensive study and critical analysis of literature related to violence in teen dating relationships. Menomonie: The University of Wisconsin-Stout; 2007.

11. CAPALDI DM, KIM HK, LAURENT KH. Interaction and relationship development in stable young couples: Effects of positive engagement, psychological aggression, and withdrawal. *J Adolesc* 2008;31:815-35.
12. NOONAN RK, CHARLES D. Developing teen dating violence prevention strategies. Formative research with middle school youth. *Violence Against Women* 2009;15(9):1087-105.
13. SILVERMAN JG, RAJ A, MUCCI LA, HATHAWAY JE. Dating violence against adolescent girls and associated substance use, unhealthy weight control, sexual risk behavior, pregnancy and suicidality. *JAMA* 2001;286: 572-79.
14. PEČNIK N. Nasilje u ljubavnim vezama mladića i djevojaka. *Zbornik Pravnog fakulteta* 1994;44(1-2):159-70.
15. BIJEIĆ N. Nasilje u ljubavnim vezama mladića i djevojaka i stavovi prema fizičkom zlostavljanju žena. Zagreb: CESI; 2004.
16. RUČEVIĆ S, AJDUKOVIĆ M, ŠINCEK D. Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija* 2009; 17(1): 1-11.
17. JOVANČEVIĆ M. O važnosti ranog odnosa dojenče – roditelj. U: Ajduković M, Radočaj T. *Pravo djeteta na život u obitelji: Stručna pomoć obiteljima s djecom i nadzor nad izvršavanjem roditeljske skrbi kao proces podrške za uspješno roditeljstvo*. Zagreb: UNICEF 2008. str. 27-49.
18. MAGDOL L, MOFFITT TE, CASPI A, SILVA PA. Developmental antecedents of partner abuse: A prospective-longitudinal study. *J Abnorm Psychol* 1998;107:375-89.
19. MOFFITT T E, CASPI A, RUTTER M, SILVA PA. Sex Differences in Antisocial Behavior: Conduct Disorder, Delinquency, and Violence in the Dunedin Longitudinal Study. Cambridge UK: Cambridge University Press; 2001.
20. FOSHEE V, LANGWICK S. Safe Dates: An Adolescent Dating Abuse Prevention Curriculum. Center City, Minnesota: Hazelden; 2004.
21. KENDALL JS, MARZANO R. Content knowledge: A compendium of standards and Benchmarks for K-12 Education. 3rd Edition. Aurora, CO: Mid-continent Research for Education and Learning (MCREL); 2000.
22. FOSHEE V, BAUMAN K, ENNETT S, LINDER G, BENEFIELD T, SUCHINDRAN C. Assessing the long-term effects of the safe dates program and a booster in preventing and reducing adolescent dating violence victimization and perpetration. *Am J of Public Health* 2004;94(4): 619-24.
23. CLINTON-SHERROD AM, MORGAN LOPEZ A, GIBBS D, HAWKINS S, HART L, BALL B. Factors contributing to the effectiveness of three school-based violence interventions. *Health Promot Pract* 2009; 10: 19-28.
24. CESAR S, BIJEIĆ N, HODŽIĆ A, KOBAŠ V. Bolje spriječiti nego liječiti. *Prevenција nasilja u adolescentskim vezama*. Zagreb: CESI; 2004.
25. BIJEIĆ N. Tamna strana ljubavi. Zagreb: CESI; 2004.
26. COHA R. Prevencija nasilja u adolescentskim vezama. *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 2009; CXXXVII (9-10):820-24.
27. BULJAN FLANDER G, BAČAN M, ŠKOVRLJ K, ŠKRLEC N. Je li moguće da je to ljubav? Priručnik o nasilju u vezama mladih. Zagreb: Grad Zagreb i Poliklinika za zaštitu djece; 2009.

Adresa za dopisivanje:

Prof. dr. sc. Marina Ajduković, dipl. iur.
 Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
 Studijski centar socijalnog rada
 10000 Zagreb, Trg maršala Tita 14/I
 e-mail: marina@dpp.hr

Primljeno / Received

10. 03. 2010.
 March 10, 2010

Prihvaćeno / Accepted

15. 03. 2010.
 March 15, 2010

- Otkriva rezultat za 1 minutu
- Pouzdanost viša od 99%
- Možete primijeniti čak i od prvog dana izostanka mjesečnice

Prvi saznajte odgovor

INTIM[®]
plus

Test za rano otkrivanje trudnoće

Intim Plus - kupite jednom i vjerujte rezultatu.

Intim Plus daje više - sigurnost i savjet.

Zajedno prema zdravlju PLIVA

Ako želite dodatne informacije, nazovite 01/61 20 779, radnim danom od 8-16 sati
ili posjetite <http://mladost.plivazdravlje.hr>